

Synnerdalen innerst i Budalen landskapsvernområde i 1914. Bildet viser et gravfølge på vei til bygda etter at budeia endte sine dager på setra. Foto utlånt fra Eystein Enlid.

Landskap i endring – d

Et nytt forskningsprosjekt er nå satt i gang, der arkeologer og biologer går sammen for å hjelpe myndighetene med å bevare kulturminner og et biologisk mangfold i utvalgte landskapsområder.

Tekst Gunnar Austrheim, Terje Brattli,
Thyra Solem og Lars Stenvik

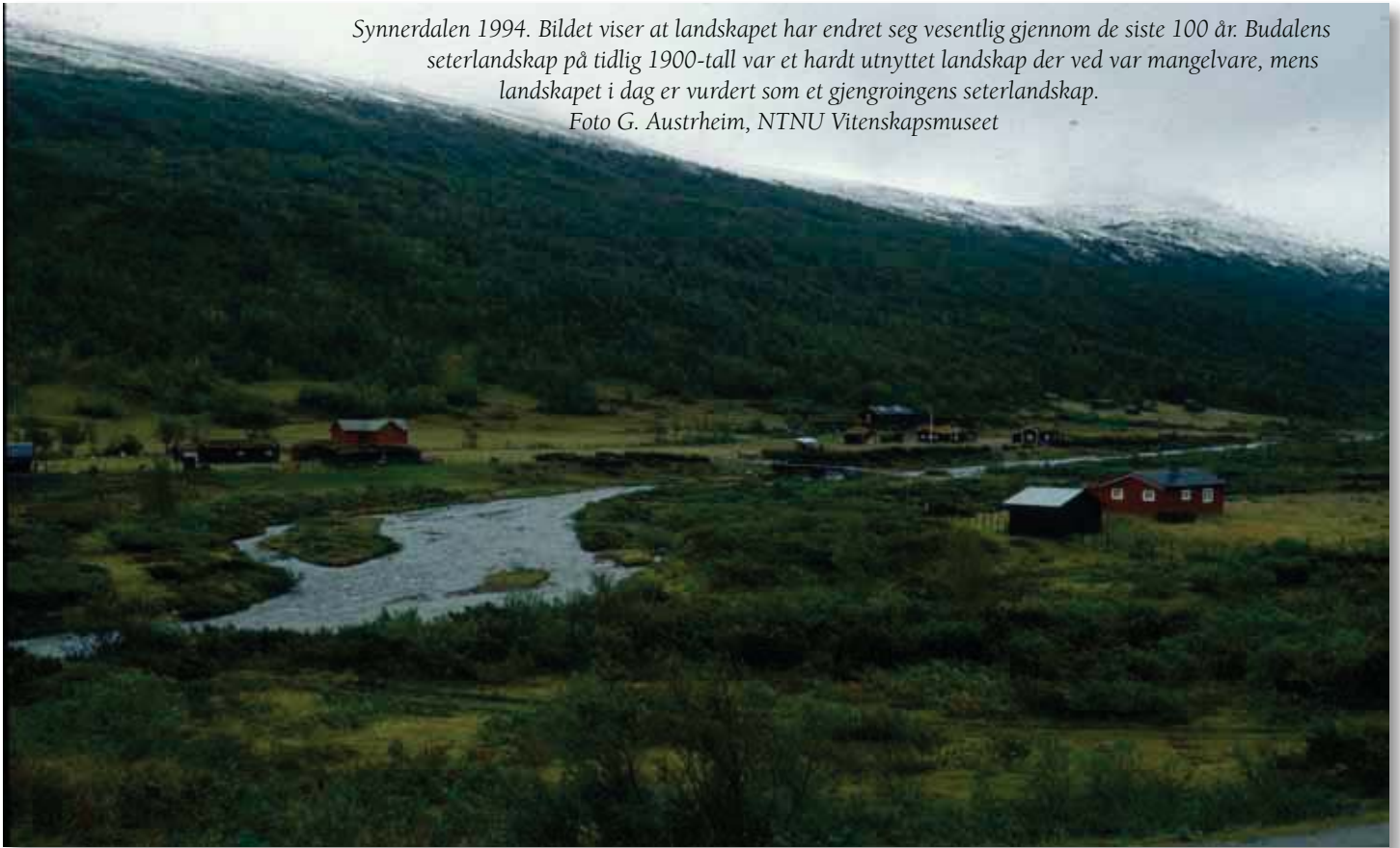
«Hvis man ikke kjenner fortiden, forstår man ikke nåtiden, og er fratatt muligheten til å si noe om fremtiden.»

Norge har i dag vernet 4,7 prosent av arealet som landskapsvernområder. Formålet er å ta vare på både kulturminner og biomangfold. Formelt er disse landskapsvernområdene vernet for å bevare landskapsmønsteret slik det var ved vernetidspunktet. Dette vil ikke være enkelt i mange områder - og kanskje heller ikke ønskelig. Vegetasjonshistorien viser at landskapet omkring oss har vært i kontinuerlig endring. Det mest åpenbare i dag er at sko-

Berit Broen fra Statens Naturoppsyn i en fangstgrav beregnet for elg.
Foto G. Austrheim

Synnerdalen 1994. Bildet viser at landskapet har endret seg vesentlig gjennom de siste 100 år. Budalens seterlandskap på tidlig 1900-tall var et hardt utnyttet landskap der ved var mangelvare, mens landskapet i dag er vurdert som et gjengroingens seterlandskap.
Foto G. Austrheim, NTNU Vitenskapsmuseet

et lange tidsperspektivet

gen er på vei tilbake på grasmark og lynghei som tidligere ble brukt til beite, slått og vedhogst. Det åpne kulturlandskapet skapt av intensiv utmarksbruk i det før-industrielle landbruket, er gradvis i ferd med å forsvinne.

Et eksempel på et slikt problemområde for forvaltningen er alle seterdalene og beitene som omkranser høyfjellet. Før seterdriften satte sitt preg på Budalen i Midtre Gauldal kommune, har også andre former for bruk funnet sted: jernutvinning førte til fjerning av skog, lavere tregrenser og kulturminner i landskapet (ovner, slagghauger, kullmiler). Jakt og fangst har gitt synlige spor i form av fangstanlegg. Fjelldalene ble brukt til husdyrbeite lenge før seterdriften startet med bygging av hus for folk og fe samt utmarksslått. I mange tilfeller har seterdalene vært et senter for utnytting av naturres-

surser i store fjellområder, med omforming av vegetasjon og landskap som resultat. Gjennom historien har driftsformene vært i endring, og i dag er Budalens seterlandskap igjen preget av ekstensiv beiting mens seterdriften har gått sterkt tilbake.

En stor andel av norske fjelldaler, slik som Budalen, er i dag verneområder fordi forfedrenes bruk av landskapet har skapt egne naturtyper som er betinget av denne bruken. Dette i kontrast til Forellhogna nasjonalpark, der menneskelig aktivitet i hovedsak skal begrenses. Både miljø- og landbruksmyndigheter har likevel små muligheter for å styre menneskelig aktivitet i området. Bygging av hytter og veier kan begrenses, men det offentlige kan ikke bestemme at gårdbrukerne skal fortsette et tradisjonelt, men lite lønnsomt seterbruk. Dessuten vet vi egentlig hvilken bruk og hvilket landskap vi ønsker?

Formålet med opprettelsen av Budalen landskapsvernområde er å ta vare på «et særpreget natur- og kulturlandskap med

tilhørende planteliv, der seterlandskapet med seterbebyggelse, setervoller og kulturminner utgjør en vesentlig del av landskapets egenart». Som de fleste verneområder i Norge mangler man i Budalen klare mål for hva man ønsker å ta vare på. Formålet fungerer som en visjon, men hva må forvaltningen gjøre for å ta vare på et særpreget natur- og kulturlandskap? Hvor går smertegrensen for tettheten av trær i fjellbjørkeskog, og hvilke artsrike grasmarker skal vi prioritere å holde i hevd? Og hva med alle kultursporene? Kulturminner fra før 1536 er automatisk fredet, mens etter-reformatoriske minner ofte har langt svakere vern. Uavhengig av verneform viser det seg likevel at kulturminner i utmarka ofte er svært utsatt. Ifølge rapporter fra Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) blir de i mange tilfeller ødelagt eller gror igjen. Igjen er det spørsmål om prioritering. Hvilke kulturspor vil vi ta vare på innenfor et begrenset kulturminnebudsjett?

I en rapport fra 2006 kritiserte Riksrevi-

sjonen nettopp mangelen på målrettet forvaltning av verneområder. Dette er derfor ingen kritikk av den lokale forvaltningen av Budalen, der man i mange tilfeller har kommet lengre enn andre verneområdeforvaltere. I 2009 ble seterdalene Budalen og Endalen utvalgt som ett av 20 kulturlandskap i Norge med spesielt store biologiske og kulturhistoriske verdier. Samme år vurderer likevel Fylkesmannen området som truet p.g.a. gjengroing. Dette viser at det er klare utfordringer i arbeidet med å forvalte et landskap i endring. Forskningsprosjektet DYLAN (Dynamiske landskap) har som mål å gi forvaltningen kunnskap om hvordan menneskets bruk har formet landskapet, og dermed også innspill til hvordan vi skal bruke landskapet for å ta vare på kultur- og naturminner i verneområdet.

FORNUFT OG FØLELSER

Selv om forvaltningen av kulturlandskap ofte gis en objektiv og rasjonell innpakning er det likevel snakk om følelser og verdier. Meningene om hvordan verneområder

skal forvaltes, og hva som skal bevares, er ofte sterke og til dels motstridende. Et viktig del av DYLAN-prosjektet vil derfor

Jernvinneanlegg fra romertid i Budalen.
Foto: Lars F. Stenvik

være å undersøke hvilke natur- og kulturkvaliteter rettighetshavere som bønder og andre brukere legger vekt på i verneområdene. I følge den Europeiske land-

skapskonvensjonen er landskapet også et felleseie, og et viktig mål er å styrke enkeltmenneskets og lokalsamfunnets medvirkning i arbeidet med planlegging, vern og forvaltning av landskap. Det er viktig å få brukerne i tale, da et godt vern av disse områdene avhenger av at forvaltning og lokale interesser spiller på lag. Lokalsamfunnet må kunne leve med og ikke på tross av den forvaltningspolitikken som til en hver tid føres.

Forskningens- og forvaltningens perspektiver på hva som skal vernes og hvordan, er også et tema for denne delen av forskningsprosjektet. Et mantra i kultur- og naturforvaltningen er at all forvaltning skal være kunnskapsbasert. Studier fra Storbritannia viser at offentlig forvaltning av verneområder ofte er basert på andre forhold enn den kunnskapen forskningen kan bidra med. Også i Norge ser vi at forskningen og forvaltningen i mange tilfeller ikke snakker samme språk, innenfor både natur- og kulturfeltet. Dette er en utfordring i arbeidet

Delprosjekt i DYLAN

Prosjektet involverer både natur- og kulturvitere, og har fire integrerte delprosjekt:

- (1) Kartlegge sjeldne arter og naturtyper, samt alle former for menneskelige spor gjennom flere tusen år i fire landskapsvernområder i ulike fjellregioner i Norge. Kartleggingen vil gi kunnskap om hvordan bruken har formet landskapet, og dermed hvilke tiltak som er nødvendige for å ta vare på natur- og kulturminner.
- (2a) Undersøke hvilke natur- og kulturkvaliteter rettighetshavere som bønder og andre brukere legger vekt på i verneområdene. (2b) Undersøke verneideologi hos forskning og forvaltning som er involvert i vernearbeidet.
- (3) Hvordan er ulike kultur- og naturminner vurdert i Norge sammenlignet med tilsvarende verneområder for kultur- og naturmiljø i Storbritannia?
- (4) På bakgrunn av arbeidet i delprosjekt 1-3 vil vi foreslå retningslinjer for hvordan landskapsvernområder i fjellet i Norge bør forvaltes.

Mer om DYLAN:

- DYLAN er støttet av Norges forskningsråd, gjennom programmet Norsk miljøforskning mot 2015, og skal foregå fra 2009 til og med 2011.
- DYLAN involverer forskere fra universitetsmuseene i Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø, Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) og Scottish Natural Heritage (SNH).

De fire områdene som er med i prosjektet er:

- Erdalen og Sunndalen i Jostedal-breen Nasjonalpark
- Budalen landskapsvernområde
- Dividalen landskapsvernområde og nasjonalpark
- Grimsdalen landskapsvernområde

Les mer om DYLAN på:

www.ntnu.no/DYLAN

E-post: dylan@vm.ntnu.no

Rekonstruert jernvinneovn fra Budal. Foto: Lars F. Stenvik

med en bedre forvaltning både av landskapsvernområdene, men også mer generelt. Det som skjer i overgangen fra at noe er et forskningsobjekt til at det blir en forvaltningskategori, vil være et viktig studieområde for prosjektet.

Vi erkjenner med dette at aktører som deltar i utforming av bevaringsmål, er preget av ulike rammebetingelser, samt interesser og perspektiver. Dette gjelder lokale brukerinteresser, forskningen og den offentlige forvaltningen. Målet med denne delen av prosjektet er altså å bidra til å skape en plattform hvor disse ulike interessene kan møtes for å arbeide fram en felles forståelse av hva som skal forvaltes. Dermed formes også en omforent og målrettet forvaltning av landskapsvernområdene.

HVILKET LANDSKAP VIL VI HA?

Så hva er et «særpreget natur- og kulturlandskap» i et landskapet som har vært i en kontinuerlig endring (se bilder s. 32 og 33). Her åpner det seg mange alternative løsningsforslag. Vi ønsker å utfordre leserne til å si sin mening om hvilket landskap de ønsker. Er det vår barndoms kulturlandskap, eller kulturlandskapet slik det var da våre foreldre og besteforeldre var barn? Kanskje vi ønsker å gjenopplive noe av forhistoriens landskap med jernvinner, brenning av kull og tjære, fangst og jakt – eller et mer upåvirket naturlandskap der kulturspor er visket ut? Ønsker vi el-

ementer av alt dette i utvalgte delområder? Og hvilke oppfatninger har vi om verdiskaping i verneområdet? Både natur- og kulturforvaltningen har i dag egne verdiskapingsprogram rettet mot verneområder. Ønsker vi oss et landskap som er preget av jordbruk eller turisme og reiseliv?

Gjennom nettstedet www.vm.ntnu.no/dylan vil vi invitere deg til å si din mening om landskapsutvikling, kultur- og naturminner i fjellets landskapsvernområder. Samtidig vil du få ny kunnskap om natur- og kulturminner i våre fire studieområder etter hvert som data fra arkeologer, kulturhistorikere, vegetasjonshistorikere og biologer legges ut. Kanskje kan noen lesere bidra med egen informasjon om kulturminner og biomangfold fra Budalen eller andre kulturpåvirkede verneområder.

Forfattere

Gunnar Austrheim er forsker ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for naturhistorie.

Terje Brattli er forsker ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie

Thyra Solem er forsker ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for naturhistorie.

Lars F. Stenvik er førsteamanuensis ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie